

MAART 2014

DOEN EN LATEN

GEDRAGSANALYSEKADER VOOR DE
ONTWIKKELING VAN EFFECTIEVER MILIEUBELEID

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur

De Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) is het strategische adviescollege voor regering en parlement op het brede domein van duurzame ontwikkeling van de leefomgeving en infrastructuur. De raad is onafhankelijk en adviseert gevraagd en ongevraagd over langetermijnvraagstukken. Met een integrale benadering en advisering op strategisch niveau wil de raad bijdragen aan de verdieping en verbreding van het politiek en maatschappelijk debat en aan de kwaliteit van de besluitvorming.

Samenstelling Rli

Mr. H.M. (Henry) Meijdam, voorzitter
A.M.A. (Agnes) van Ardenne-van der Hoeven
Ir. M. (Marjolein) Demmers
E.H. (Eelco) Dykstra, MD
L.J.P.M. (Léon) Frissen
Ir. J.J. (Jan Jaap) de Graeff
Prof. dr. P. (Pieter) Hooimeijer
Prof. mr. N.S.J. (Niels) Koeman
Ir. M. E. (Marike) van Lier Lels
Prof. dr. ir. G. (Gerrit) Meester
Ir. A.G. (Annemieke) Nijhof MBA
Prof. dr. W.A.J. (Wouter) Vanstiphout

Algemeen secretaris

Dr. R. (Ron) Hillebrand

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur
Oranjevuitensingel 6
Postbus 20906
2500 EX Den Haag
info@rli.nl
www.rli.nl

MAART 2014

DOEN EN LATEN

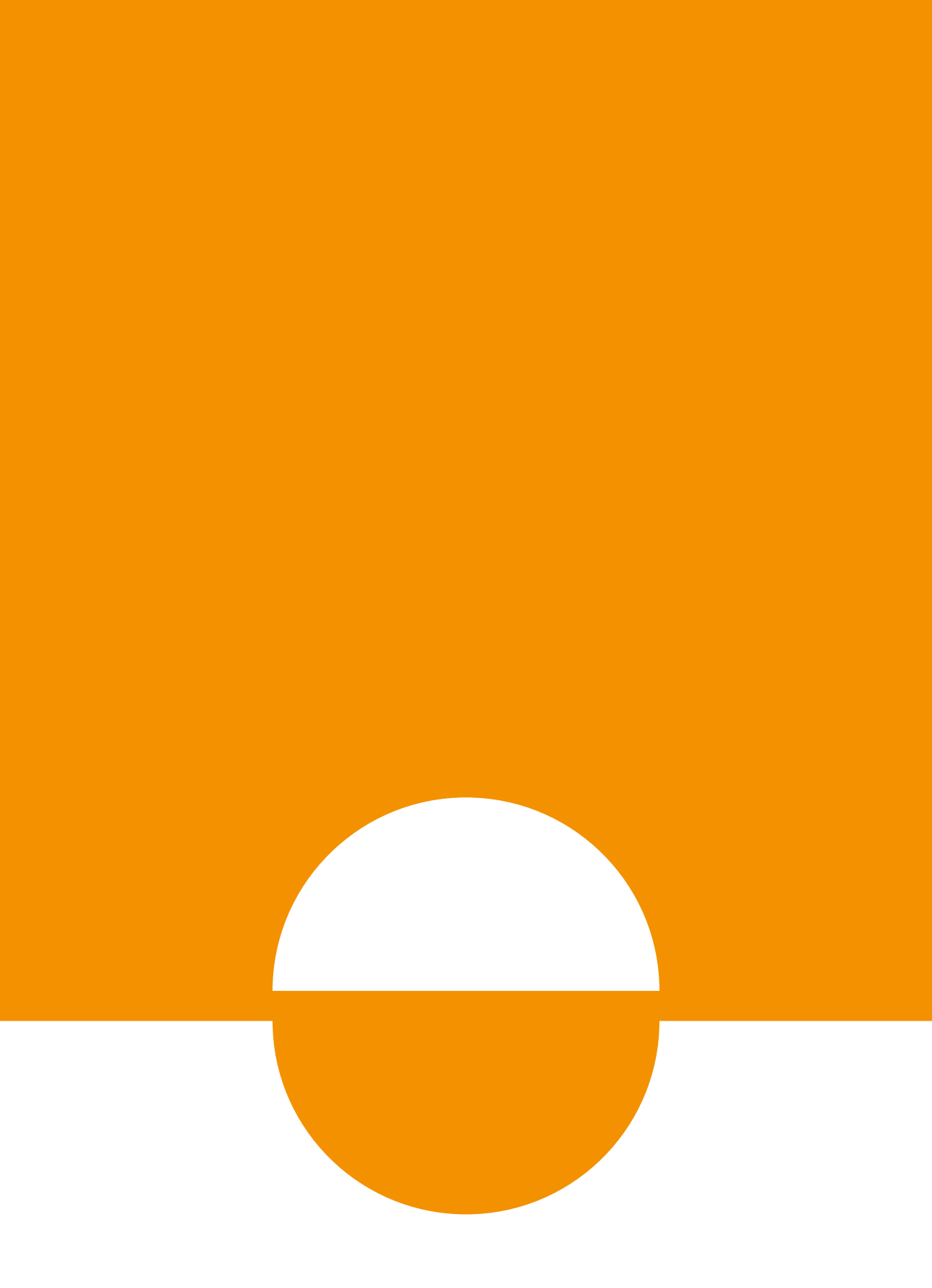
GEDRAGSANALYSEKADER VOOR DE
ONTWIKKELING VAN EFFECTIEVER MILIEUBELEID

Bij dit gedragsanalysekader horen ook het advies 'Doen en laten, effectiever milieubeleid door mensenkennis' en 'De GedragsToets'.

INHOUD

1 Het gedragsanalysekader in het kort	7
1.1 Doel: ontsluiten van gedragskennis voor beleid	10
1.2 Factoren die gedrag bepalen	10
1.3 Hoe werkt het gedragsanalysekader?	11
2 Het gedragsanalysekader	15
2.1 Wat is het beleidsprobleem?	15
2.2 Waaruit kan het gedrag worden verklaard?	16
2.3 Gedragsbepalende factoren, beleidsstrategieën en beleidsinstrumenten	17
2.4 Evaluatie	26

HET GEDRAGSANALYSE- KADER IN HET KORT

1

In de voorliggende publicatie beschrijft de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur een gedragsanalysekader dat gedragskennis koppelt aan effectieve beleidsinstrumenten voor het bevorderen van milieuvriendelijk gedrag. Het gedragsanalysekader bestaat uit een set gestructureerde vragen. Om een eerste indruk te krijgen van het type vragen dat aan bod komt is hieronder een verkorte weergave opgenomen met de hoofdvragen van het gedragsanalysekader. Het volledige gedragsanalysekader is beschreven in hoofdstuk 2. Door dat te doorlopen zullen meer vragen en concretere ideeën voor aanknopingspunten voor beleid en beleidsinstrumenten opkomen.

Het (maatschappelijk) probleem

1. Wat is het milieu- of maatschappelijk probleem in de huidige situatie?
 - Waarom is het een probleem (feitelijke onderbouwing)?
 - Welke oorzaken en gevolgen kunnen worden onderscheiden bij het probleem?

Gedrag

2. Welk gedrag speelt een belangrijke rol bij het probleem?
 - In hoeverre draagt observeerbaar menselijk gedrag bij aan het probleem? Welk gedrag is dat?
 - Kunnen er groepen mensen worden geïdentificeerd die hetzelfde soort (ongewenst) gedrag (dat bijdraagt aan het probleem) vertonen?

Beleidsdoel

3. Wat is het beleidsdoel oftewel de gewenste situatie?
 - Welk (gewenst) gedrag kan bijdragen aan het bereiken van het beleidsdoel?
 - Welke mensen of groepen mensen vertonen het gewenste gedrag al?
 - Zijn er al maatschappelijke initiatieven die het ongewenste/gewenste gedrag adresseren? Kunnen daarvan lessen worden geleerd voor overheidsbeleid?
 - Is er al beleid van kracht dat dit gedrag versterkt of juist belemmert?

Gedragbepalende factoren

4. Langs welke wegen kan het gedrag veranderd worden (met het gedragsanalysekader van de Rli kunnen onderstaande vragen een slag dieper worden uitgewerkt)? Gedragsverandering zal voor verschillende (groepen van) mensen anders tot stand komen; een zorgvuldige en gedifferentieerde beantwoording helpt daarom de contouren van mogelijke doelgroepen voor beleid te schetsen.
 - 4.1 *Bekwaamheden*: Hebben mensen, die met hun gedrag bijdragen aan het probleem, de kennis en vaardigheden om hun gedrag te veranderen? Met andere woorden:
 - Herkennen mensen het ongewenste gedrag en het gewenste gedrag?
 - Weten mensen wat ze kunnen doen om hun gedrag te veranderen?
 - Zijn mensen in staat om het ongewenste gedrag te verlaten of het gewenste gedrag te vertonen?
 - 4.2 *Motieven*: Zijn mensen voldoende gemotiveerd om hun gedrag te veranderen?
 - Bepalen persoonlijke gevoelens (bijvoorbeeld tevredenheid, weerstand, trots, schuld) het ongewenste gedrag?
 - Welke voor- en nadelen verwachten mensen van het gewenste gedrag?
 - Denken mensen dat het ongewenste of gewenste gedrag algemeen geaccepteerd is in hun omgeving?
 - Vertonen anderen in de omgeving al het gewenste gedrag?
 - Hebben mensen het gevoel dat ze iets kunnen bijdragen aan het beleidsdoel en hoe ze dat kunnen doen?
 - 4.3 *Omstandigheden*: Welke omstandigheden zijn bepalend voor het ongewenste/gewenste gedrag?
 - Zijn er fysieke, economische, sociaal-culturele of institutionele obstakels voor het gewenste gedrag? Of zijn er juist dergelijke omstandigheden die het ongewenste gedrag versterken?
 - Zijn er genoeg mogelijkheden om het gedrag daadwerkelijk te kunnen veranderen?
 - 4.4 *Keuzeprocessen*: In hoeverre zijn gewoontes en intuïtieve keuzes bepalend voor het ongewenste/gewenste gedrag?
 - Betreft het ongewenste gedrag handelingen die mensen regelmatig en vaak uitvoeren? Gewoontegedrag kan dan belangrijk zijn.
 - Zijn mensen er met hun aandacht bij als ze het ongewenste gedrag vertonen? Zo niet, dan ligt intuïtief gedrag voor de hand.

Beleidsstrategieën

5. Welke beleidsstrategieën sluiten aan bij de in vraag 4 geïdentificeerde wegen om gedrag te veranderen? Het genoemde gedragsanalysekader van de Rli beschrijft voor de uiteenlopende factoren bruikbare strategieën en daarbij passende beleidsinstrumenten.
 - Voor welke groep mensen is welke beleidsstrategie mogelijk effectief? Welke pilots zijn mogelijk?
 - Op welke termijn moet het beleid effect hebben?
 - Bij welke gedragsverandering is het beleid succesvol?
 - Via welke van de genoemde factoren streeft het beleid gedragsverandering na?
 - Hoe kan het gewenste beleidseffect geëvalueerd worden?
 - Wegen de verwachte opbrengsten van de geformuleerde beleidsstrategie of combinatie van strategieën op tegen de implementatie- en uitvoeringskosten?
 - Wie kunnen helpen om het beleid succesvol te maken?

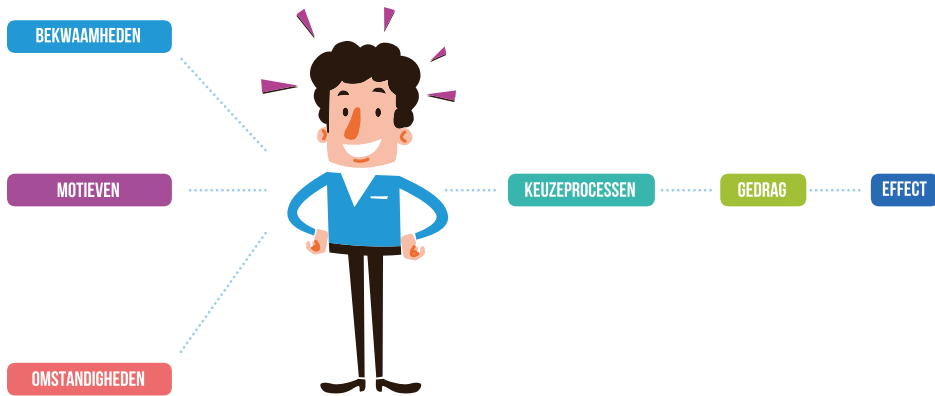
1.1 Doel: ontsluiten van gedragskennis voor beleid

Door te weten hoe menselijk gedrag werkt ontstaan mogelijkheden om beleid dat zich richt op het bevorderen van milieuvriendelijk gedrag, effectiever te maken. Tegelijkertijd blijkt de werking van gedrag zeer complex te zijn, zodat alleen kennis van gedrag niet voldoende is om effectief beleid te maken. Het is ook nodig om te weten hoe die kennis kan worden vertaald naar een effectieve beleidsinstrumenten. De Rli legt met dit gedragsanalysekader een koppeling tussen de beschikbare gedragskennis, de wijze waarop overheidsbeleid in een rationeel beleidsproces tot stand komt en het instrumentarium dat overheden tot hun beschikking hebben. Het verkennen van beleid met behulp van dit kader geeft inzicht in gedragsbepalende factoren waarop gestuurd kan worden en levert een pakket op van mogelijke beleidsinstrumenten die voor die sturing ingezet kunnen worden. Met het kader pretendeert de raad niet het creatieve denkwerk van de beleidsmaker te vervangen, maar wel een belangrijk kennisdomein voor beleid toegankelijk en toepasbaar te maken.

1.2 Factoren die gedrag bepalen

Het gedragsanalysekader beperkt zich tot individueel gedrag. In de verkenning onderscheiden we vier algemene factoren die in samenspel leiden tot gedrag, namelijk bekwaamheden, motieven, omstandigheden en keuzeprocessen. De *bekwaamheden* zijn de kennis en vaardigheden die men nodig heeft om bepaald gedrag te kunnen vertonen of om gedrag te veranderen. Daarnaast hebben mensen *motieven* die richting geven aan gedrag (bijvoorbeeld waarden, emoties en veronderstellingen). De *omstandigheden* waarin mensen zich bevinden sturen ook de keuze voor bepaald gedrag aan en de omstandigheden bepalen mede de beschikbaarheid en kwaliteit van gedragsopties. De manier waarop mensen uiteindelijk *keuzes* maken, verloopt vervolgens via allerlei onbewuste en bewuste *processen* in het brein van mensen. De verschillende factoren beïnvloeden elkaar ook onderling. Omstandigheden beïnvloeden bijvoorbeeld de aantrekkelijkheid van verschillende gedragsopties, wat weer invloed heeft op de motieven om van die opties gebruik te maken. Deze (nagenoeg ontelbare) interacties tussen factoren zijn niet expliciet in het schema op de volgende pagina weergegeven.

De schematisering van de werking van gedrag ziet er als volgt uit:

1.3 Hoe werkt het gedragsanalysekader?

De verkenning van gedragsbepalende factoren in het gedragsanalysekader start vanuit het beleidsprobleem dat aan de orde is. De kennis over gedrag die dit oplevert vormt de basis voor de keuze van de beleidsstrategieën, die verder worden uitgewerkt in gerichte beleidsinstrumenten. Doel van het kader is om te helpen bij de analyse van beleidsproblemen, gedrag en de ontwikkeling van beleidsinstrumenten. Het helpt bij het identificeren van de belangrijkste factoren die niet-milieuvriendelijk en milieuvriendelijk gedrag bevorderen. Bovendien biedt het handvatten om te verkennen hoe beleid het beste ingezet kan worden bij verschillende groepen van mensen en welke mogelijk effectieve beleidsstrategieën er zijn. De vragenlijst kan helpen om te identificeren welke (groepen van) mensen op welke wijze het effectiefst benaderd kunnen worden. Dat zijn dus geen doelgroepen op basis van standaardindelingen en segmentatiemodellen, maar doelgroepen op basis van gedeelde gedragsbepalende factoren. Het is overigens geen deterministisch model dat panklare oplossingen aanbiedt. Het gedragsanalysekader geeft aan hoe een probleem- en gedragsanalyse aangepakt kan worden, maar in veel gevallen zal het nodig zijn om, aanvullend op deze verkenning, specifieke sociaalwetenschappelijke deskundigheid in te schakelen.

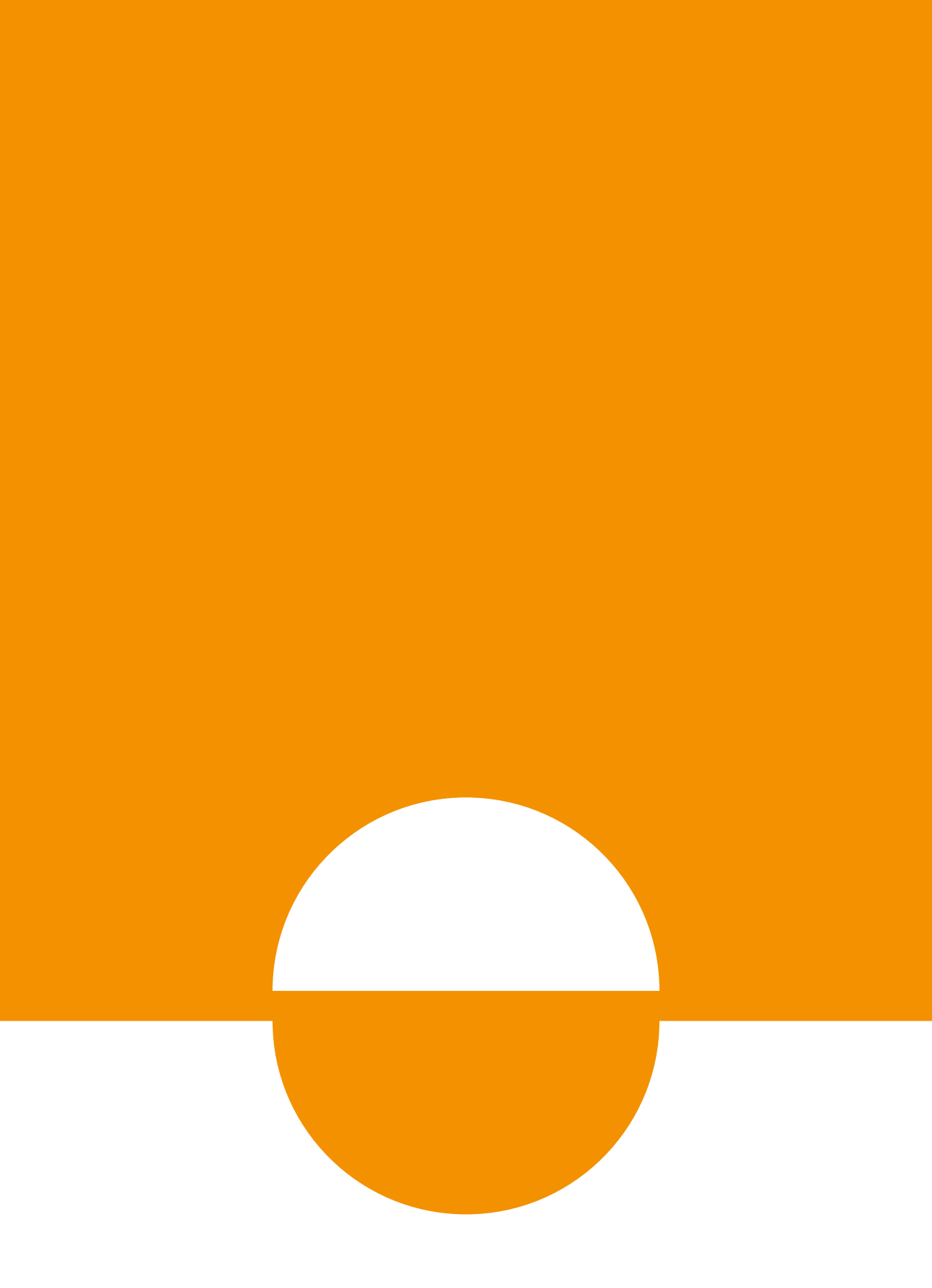
In het gedragsanalysekader worden de volgende stappen doorlopen:

1. Afbakenen van het beleidsprobleem met behulp van een set inleidende vragen, die de rol van menselijk gedrag bij het milieuprobleem identificeert en waarmee een beleidsdoel in termen van gedrag wordt gedefinieerd.
2. Bepalen van relevante gedragsbepalende factoren en aangrijpingspunten voor beleidsstrategieën met behulp van vragen op hoofdlijnen.
3. Inzoomen op de karakteristieken van de verschillende gedragsbepalende factoren met behulp van gerichte vragen over het gedrag in kwestie.
4. Benoemen van bruikbare beleidsstrategieën op basis van de specifieke bekwaamheden, motieven, omstandigheden en keuzeprocessen, die bij het beleidsprobleem en het daaraan gekoppelde gedrag aan de orde zijn.
5. Verkennen van specifieke beleidsinstrumenten die, uitgaande van het resultaat van de stappen 3 en 4, effectief gedragsverandering kunnen bewerkstelligen om milieudoelen te verwezenlijken.
6. Evalueren van de beleidsinzet om de toepassing van gedragskennis continu te actualiseren en te verbeteren.

Bij dit gedragsanalysekader en het advies 'Doen en laten' is De GedragsToets beschikbaar. Met behulp van De GedragsToets kunnen beleidsmakers in korte tijd spelenderwijs het gedragsanalysekader doorlopen. De GedragsToets ondersteunt het creatieve proces van milieubeleid maken.

Schematisch ziet het gedragsanalysekader er als volgt uit:

HET GEDRAGSANALYSE- KADER

2

2.1 Wat is het beleidsprobleem?

De volgende vragen helpen om het beleidsprobleem scherp af te bakenen en de rol van gedrag van mensen daarin te onderscheiden.

1

AFBAKENING: WAT IS HET BELEIDSPROBLEEM?

Het milieuprobleem

1. Welk probleem is aan de orde? Waarom is het een probleem? Besteed daarbij aandacht aan de onderbouwing van het probleem met feiten.
2. Waardoor wordt het probleem veroorzaakt? Welke oorzaken en gevolgen kunnen worden onderscheiden?

Gedrag

3. In hoeverre draagt observeerbaar menselijk gedrag bij aan het probleem? Welk niet-milieuvriendelijk gedrag veroorzaakt (mede) het probleem en welk gewenst (milieuvriendelijk) gedrag draagt bij aan de oplossing van het probleem?
4. Wie of welke groepen mensen vertonen het niet-milieuvriendelijke gedrag?
5. Zijn er beleidsmaatregelen van kracht die het niet-milieuvriendelijke gedrag (deels)belemmeren of versterken? Welke wel en welke niet?

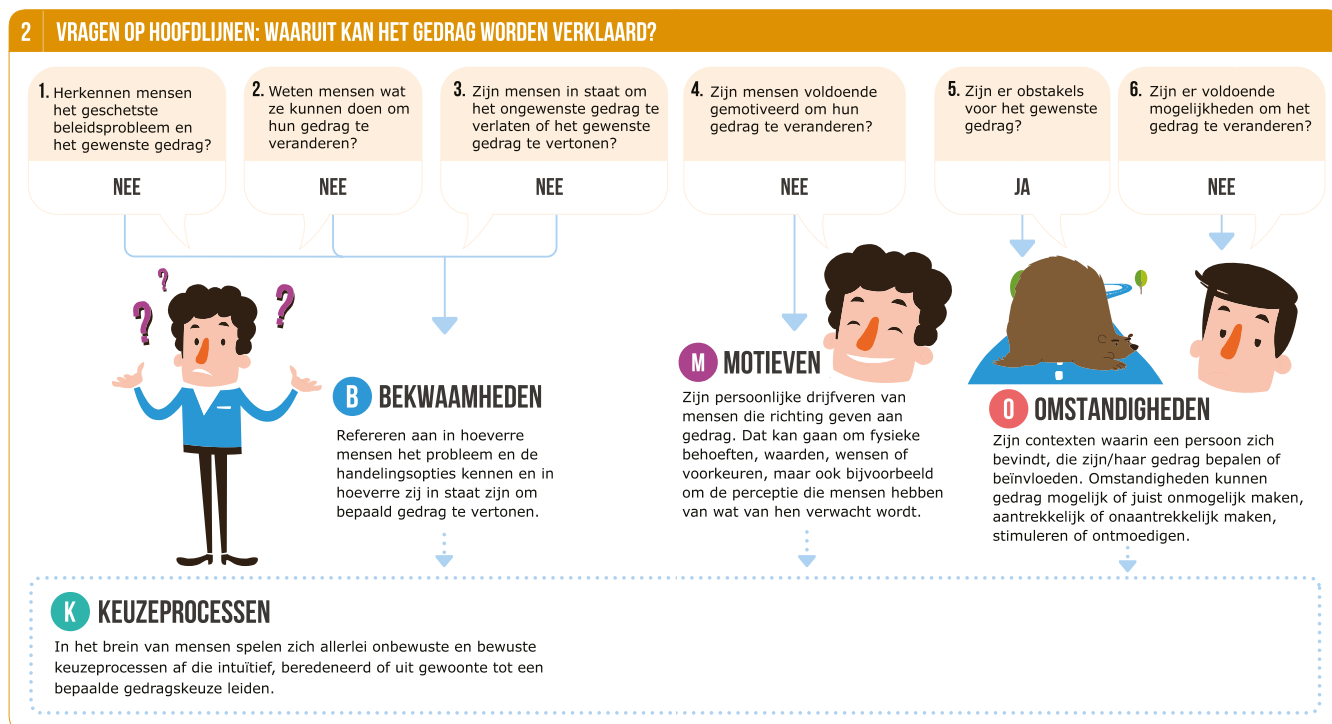
Beleidsdoel

Om van de probleemaafbakening te komen tot een beleidsdoel in termen van gedrag(verandering), kunnen de volgende vragen behulpzaam zijn.

6. Tot welk gewenst concreet gedrag moet het beleid leiden? Welk gedrag kan bijdragen aan het bereiken van het beleidsdoel?
7. Welke mensen of groepen mensen vertonen het gewenste, milieuvriendelijke gedrag al?
8. Op welke termijn moet het beleid effect hebben?
9. Welke beoordelingscriteria voor doelbereiking gelden er? (Hier beginnen beleidsevaluatie en mogelijkheden om beleidsexperimenten te beoordelen.)

2.2 Waaruit kan het gedrag worden verklaard?

Met behulp van onderstaande vragen kan op hoofdlijnen worden bepaald welke hoofdgroepen van gedragsbepalende factoren relevant zijn voor het beleidsprobleem in kwestie. Er zit geen prioritering in de volgorde waarin de vragen beantwoord moeten worden. De vragen kunnen in willekeurige volgorde doorlopen worden. De hoofdgroepen vormen een eerste aangrijpingspunt voor het ontwikkelen van effectief milieubeleid waarin individueel gedrag een rol speelt. De antwoorden 'ja' of 'nee' zullen in de meeste gevallen niet eenduidig gegeven kunnen worden; het gedragsanalysekader beoogt ook geen absolute ja/nee antwoorden te genereren, maar aan te zetten tot nadenken over gedrag. Het gaat vooral om de argumentatie bij de antwoorden.

2.3 Gedragsbepalende factoren, beleidsstrategieën en beleidsinstrumenten

Het maken van een nadere analyse van de gedragsbepalende factoren van bovengenoemde dimensies helpt bij het ontwikkelen van gerichte beleidsstrategieën voor het bevorderen van milieuvriendelijk gedrag. Onderstaande vragen zijn bedoeld om bekwaamheden, motieven, omstandigheden en keuzeprocessen die ten grondslag liggen aan het (te veranderen) gedrag te identificeren. Deze factoren bepalen tezamen welke beleidsstrategieën kansrijk zijn. Kansrijke beleidsstrategieën om gedrag te beïnvloeden worden in het gedragsanalysekader benoemd. Wanneer meerdere strategieën zijn genoemd, vergroten slimme combinaties de effectiviteit daarvan. Per strategie zijn voorbeelden van beschikbare beleidsinstrumenten opgenomen. Deze lijst is niet uitputtend: het aantal mogelijke instrumenten is enorm, slechts begrensd door de creativiteit van de beleidsmaker.

De antwoorden 'ja' of 'nee' zullen ook hier in de meeste gevallen niet eenduidig gegeven kunnen worden; het gedragsanalysekader beoogt ook geen absolute ja/nee antwoorden te genereren, maar aan te zetten tot nadenken over gedrag. Het gaat vooral om de argumentatie bij de antwoorden.

Het gedragsanalysekader is een eerste stap om gedragsbepalende factoren en daarmee samenhangende beleidsstrategieën te identificeren. De werkelijkheid is complexer, zodat in concrete gevallen nadere en diepgaande analyses nodig zijn. De beantwoording van de gerichte vragen is op zichzelf al een complexe opgave waarbij *evidence-based* kennis van de werking van gedrag noodzakelijk is. Om die kennis te ontsluiten zijn verschillende opties voorhanden, elk met specifieke voor- en nadelen, zoals:

- Onderzoek uitvoeren, gericht op beschrijving en conceptualisering van het probleem;
- Evalueren van eerder beleid (ook op andere terreinen);
- Experts consulteren;
- Raadplegen van literatuur;
- Beleidsexperimenten inrichten;
- Focusgroepen instellen.

3	WELKE GEDRAGSBEPALENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4	5	WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
B BEKWAAMHEDEN				
B1 Kennis is de mate waarin mensen objectieve informatie over milieuproblemen, -risico's en oplossingen kennen en begrijpen	1. Is het specifieke milieuprobleem en de rol die gedrag daarbij speelt bekend bij mensen?	NEE		Gelofwaardige en begrijpelijke communicatie over de onderbouwing van het probleem, zoals de film 'An Inconvenient Truth'
	2. Begrijpen mensen in hoeverre hun bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem zin heeft?	NEE		Vergelijkende informatie verschaffen tussen milieuvriendelijke en niet-milieuvriendelijke producten en diensten. Bijvoorbeeld door labels of vergelijkingswebsites Gratis probeerproducten, of -diensten aanbieden Spelsimulaties Ervaringen van anderen communiceren en laten zien dat die al dergelijk gedrag vertonen. Bijvoorbeeld door feedback te geven over effecten van de hoeveelheid gescheiden ingezameld afval of het tonen van een 'modeling video', waarin gewenste gedrag wordt vertoond en beloond
B2 Vaardigheden hebben betrekking op de mate waarin mensen zelf gewenst gedrag kunnen vertonen	3. Weten mensen hoe ze het gewenste gedrag moeten vertonen?	NEE		Instructies en prompts geven op momenten en daar waar het gewenste gedrag kan plaatsvinden en waar de doelgroep er iets mee kan
	4. Kunnen mensen het gewenste gedrag vertonen?	NEE		Virtual reality, bijvoorbeeld rijstijltraining in simulator of simulatiespel dat mensen confronteert met hun intuïtieve aannames over huishoudelijk energiegebruik Experts of trainers inschakelen om mensen te helpen. Hands-on instructievideo

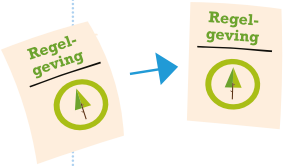

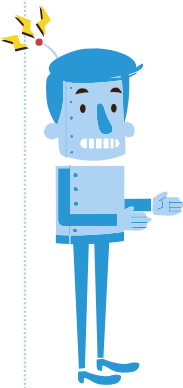

3	WELKE GEDRAGSBEPALLENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4	WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5	WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
M MOTIEVEN					
M1 Waarden zijn algemene doelen, die dienen als leidende principes in iemands leven	1. Vinden mensen (uiteenlopende) milieubaarden belangrijk (niet vervuilen, anderen geen schade berokkenen voor eigen winst, respect voor de natuur, enzovoorts)?	JA	Maak gebruik van bredere milieubaarden door mensen te herinneren aan eerder milieuvriendelijk gedrag	 Gerichte campagnes en educatie voor mensen die eerder milieuvriendelijke keuzes hebben gemaakt	
	2. Hebben mensen waarden die milieuvriendelijk gedrag in de weg staan?	NEE	Milieuvriendelijk gedrag koppelen aan andere waarden van mensen of doelgroepen (altruïstische, egoïstische, hedonistische) of andere motieven Versterken van milieubaarden	Voor geïdentificeerde doelgroepen gericht aansluiten bij waarden van mensen. Bijvoorbeeld: elektrische auto's in de markt zetten als een gadget; fijnstofprobleem adresseren door gezondheidsproblemen voor kinderen te benoemen; energiebesparende maatregelen promoten met comfort en dalende kosten Educatie, zoals smaaklessen of natuur- en milieueducatie	
M2 Emoties zijn positieve of negatieve gevoelswaarden die mensen verbinden aan dingen die ze waarnemen of doen	3. Speelt een persoonlijk gevoel (zoals tevredenheid, weerstand) een rol bij het ongewenste gedrag?	JA	Bij promotie van milieuvriendelijke keuzes benadrukken wat mensen als een positieve emotie ervaren, of een interventie ontwerpen die goed gevoel oplevert Mensen laten ervaren dat milieuvriendelijke keuzes positieve emoties kunnen oproepen	 In campagnes milieuvriendelijke keuzes associëren met positieve emoties: zonnepanelen schelen vooral in de energierekening (en helpen ook nog voor het milieu) De stoere, zuinige auto of hippe milieuvriendelijke kleding Positieve feedback geven over milieuvriendelijke keuzes, gedrag uitproberen	
	4. Verwachten mensen voordelen of nadelen van de gewenste gedragsverandering?	JA	Als er voordelen zijn die aansluiten bij belangrijke waarden van mensen: informeren over en laten ervaren van de voordelen met koppeling aan hun waarden Als er nadelen zijn die aansluiten bij belangrijke waarden: beïnvloeden van de kosten- batenbalans en daarover informeren	 Vergelijkende informatie verschaffen, gekoppeld aan waarden van mensen, bijvoorbeeld vergelijking van milieuprestaties, prijzen, effect op anderen Tijd en moeite beïnvloeden door de beschikbaarheid en toegankelijkheid te veranderen, bijvoorbeeld door de overbereikbaarheid te vergroten of transferia buiten stadscentra aan te leggen Financiële maatregelen zoals statiegeld, rekeningrijden, subsidies, belastingen op milieuvriendelijk gedrag, beloningen voor milieuvriendelijk gedrag	
M3 Veronderstellingen betreffen bewuste en onbewuste evaluaties die mensen maken van situaties, gedrag en problemen	4. Verwachten mensen voordelen of nadelen van de gewenste gedragsverandering?	JA	Als er voordelen zijn die aansluiten bij belangrijke waarden van mensen: informeren over en laten ervaren van de voordelen met koppeling aan hun waarden Als er nadelen zijn die aansluiten bij belangrijke waarden: beïnvloeden van de kosten- batenbalans en daarover informeren	 Vergelijkende informatie verschaffen, gekoppeld aan waarden van mensen, bijvoorbeeld vergelijking van milieuprestaties, prijzen, effect op anderen Tijd en moeite beïnvloeden door de beschikbaarheid en toegankelijkheid te veranderen, bijvoorbeeld door de overbereikbaarheid te vergroten of transferia buiten stadscentra aan te leggen Financiële maatregelen zoals statiegeld, rekeningrijden, subsidies, belastingen op milieuvriendelijk gedrag, beloningen voor milieuvriendelijk gedrag	
		NEE	Als er geen voordelen zijn die aansluiten bij belangrijke waarden: gedragsopties uitsluiten/verplichten en goed uitleggen	 Ge- en verboden, zoals afsluiten stadscentra voor verkeer of verplichte gescheiden riolering begeleid met communicatie over redenen	

3 WELKE GEDRAGSBEPALENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4 WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5 WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
M MOTIEVEN		
<p>M4 Houding is een oordeel over hoe positief of negatief gedrag is, en is gebaseerd op de veronderstelling en, gewogen voor het belang dat men daaraan hecht. Interacties, ervaringen, observaties en informatie worden geïntegreerd in een algehele houding</p>	<p>5. Heeft men een positieve houding t.o.v. het niet-milieuvriendelijke gedrag (of een negatieve houding t.o.v. het gewenste gedrag)?</p> 	<p>NEE Veranderen van de achterliggende veronderstellingen of mensen bekendmaken met gewenst gedrag (onbekend maakt onbemind)</p> <p> Campagne die (bestaande) voordelen van gewenst gedrag bekendmaakt</p> <p>Tijdelijke maatregel invoeren om alternatief te laten ervaren (tijdelijk afsluiten centrum voor auto's, ongebruikte ruimte invullen met terrassen)</p>
<p>M5 Persoonlijke normen zijn gevoelens van morele verplichting om bepaald gedrag te vertonen</p>	<p>6. Zouden mensen zich schuldig voelen als ze het gewenste gedrag achterwege laten? Zouden ze zich trots voelen als ze het gewenste gedrag vertonen?</p> 	<p>JA Persoonlijke norm versterken door versterking van probleembesef, response-effectiviteit en commitment</p> <p> Gerichte campagnes die inspelen op persoonlijke normen van mensen, informatie geven over milieuproblemen die ontstaan door (hun) ongewenst gedrag</p> <p> Mensen commitment en implementatie-intenties laten vastleggen waarin mensen hun persoonlijke normen vertellen naar gedrag, bijvoorbeeld bij spitsmijden</p> <p> Informatie geven over bijdrage van eigen gedrag aan oplossing (zoals feedback of laten zien hoe effectief het gedrag van andere individuen al is geweest)</p> <p>NEE Sociale norm versterken met kans op internaliseren tot persoonlijke norm (de sociale norm moet wel betrekking hebben op groep waarmee iemand zich verbonden voelt)</p> <p> Laten zien dat (relevante) anderen het gewenste gedrag vertonen: herkenbare gescheiden afvalbakken, straatambassadeurs die energiebesparende maatregelen in hun huis hebben genomen</p>
<p>M6 Sociale normen refereren aan de opvattingen die iemand heeft over wat anderen van hem of haar verwachten of wat anderen doen</p>	<p>7. Vertonen anderen in de (directe) omgeving het gewenste gedrag?</p> <p>8. Denken mensen dat het gewenste gedrag algemeen geaccepteerd is in hun (directe) omgeving?</p> <p>9. Vertonen mensen gedrag dat negatief afwijkt van het gemiddelde (i.r.t. gewenst gedrag) in de omgeving?</p> <p>10. Is de sociale binding groot binnen de doelgroep of binnen de netwerken van mensen?</p>	<p>NEE Zorgen dat er goede voorbeelden worden gegeven</p> <p> De overheid als 'launching customer' van elektrische auto's, circulair inkoopmanagement of communiceren wat (vertrouwde) anderen al goed doen, zoals straatambassadeurs</p> <p>NEE Informeren: aandacht vragen voor gewenst gedrag door anderen</p> <p> Voorbeeldburen die informatie geven over hun (milieuvriendelijke) keuzes</p> <p> Vergelijkende feedback Informatie geven over wat de norm is (mits die pro-milieu is) of vertellen welke normen de overheid hanteert (injunctieve norm)</p> <p>JA Informatie geven over het gedrag van anderen</p> <p> Feedback geven over het (betere) gedrag van anderen, bijvoorbeeld over energieverbruik in de wijk of van vergelijkbare huishoudens</p> <p>Verbeterd monitoring gedrag</p> <p>JA Aansluiten op de waarden van de doelgroep en benadrukken van het effect als de groep als geheel zich milieuvriendelijk gedraagt (milieuvriendelijk gedrag wordt groepsnorm)</p> <p> De groep als geheel belonen voor goed gedrag, bijvoorbeeld groepskorting of investeringen in de buurt (vanaf een bepaald aantal deelnemers)</p>

3 WELKE GEDRAGSBEPALLENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4 WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5 WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
<p>M MOTIEVEN</p>		
<p>M7 Probleembesef is de mate waarin mensen milieuproblemen en –risico’s denken te begrijpen en er waarde aan toekennen</p>	<p>11. Weten mensen dat het gewenste gedrag bijdraagt aan het oplossen van het milieuprobleem?</p>	<p>NEE</p> <p>Probleembesef vergroten door communicatie van oorzaken en gevolgen van probleem en de rol van eigen gedrag daarbij</p> <p>Feedback geven over milieueffecten van gedrag</p> <p>Informatie geven over de mate waarin het gedrag bijdraagt aan milieuproblemen</p>
<p>M8 Persoonlijke effectiviteit is het vertrouwen dat mensen hebben dat ze in staat zijn om een bepaald gedrag te vertonen of hun gedrag te veranderen</p>	<p>12. Verwachten mensen dat ze het milieuvriendelijke gedrag kunnen uitvoeren?</p> 	<p>NEE</p> <p>Persoonlijke effectiviteit vergroten door mensen gericht te informeren over opties</p> <p>Tips geven op momenten dat en plekken waar het gewenste gedrag kan plaatsvinden, bijvoorbeeld door een slimme thermostaat.</p> <p>Gepersonaliseerde informatie geven over wat men concreet kan doen en hoe men dat moet doen</p> <p>Persoonlijke effectiviteit vergroten door mensen gedragsopties te laten zien en ervaren</p> <p>Virtual reality, bijvoorbeeld simulatiespel dat mensen confronteert met hun intuïtieve aannames over huishoudelijk energiegebruik</p>
<p>M9 Respons-effectiviteit is de inschatting die mensen maken, of hun keuze daadwerkelijk iets bijdraagt aan de oplossing van het specifieke milieuprobleem</p>	<p>13. Begrijpen mensen in hoeverre hun bijdrage aan het oplossen van het milieuprobleem zin heeft?</p>	<p>NEE</p> <p>Respons-effectiviteit vergroten door mensen de gevolgen van gedrag te laten ervaren of door communicatie van effecten van gedragsverandering</p> <p>Feedback geven over effecten van gedragsverandering in een gemeenschap (wijk, straat, stad)</p> <p>Framing in aansprekende termen</p>

3	WELKE GEDRAGSBEPALENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4	WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5	WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
0 OMSTANDIGHEDEN					
<p>01 Fysiek de inrichting, kwaliteit en sfeer van de leefomgeving van mensen</p>	<p>1. Belemmeren de ruimtelijke structuur/inrichting of infrastructuur gedrag dat bijdraagt aan milieudoelen?</p> <p>2. Stimuleert de sfeer van de omgeving (inrichting, aanwezigheid van groen, reinheid) gedrag dat bijdraagt aan milieudoelen?</p> <p>3. Zijn er voldoende mogelijkheden om gewenst gedrag te vertonen dat bijdraagt aan milieudoelen?</p>	<p>JA</p> <p>Herontwerp fysieke context zodat barrières voor het gewenste gedrag worden weggenomen en het gewenst gedrag gestimuleerd wordt</p> <p>Herontwerp fysieke context zodat gedrag met negatieve milieueffecten wordt afgeremd of niet langer de default is</p> <p>NEE</p> <p>Herontwerp van sfeerbepalende elementen in de omgeving</p> <p>NEE</p> <p>Aantal milieuvriendelijke opties vergroten</p>	<p>▶ Ruimtelijke ordening, bijvoorbeeld het afstemmen van verstedelijking op multimodale knooppunten</p> <p>▶ Beschikbaarheid van milieuvriendelijke gedragsalternatieven vergroten, bijvoorbeeld, laadpalen voor elektrische auto's plaatsen; voorzieningen als afvalscheidingspunten aanbieden; meer groen om lopen te stimuleren, snelle fietspaden; triggers die gedrag initiëren of afremmen, zoals prompts, waarschuwingssignalen</p> <p>▶ De breedte van een weg afstemmen op de toegestane maximum snelheid; binnensteden of woonwijken afsluiten voor autoverkeer</p> <p>▶ Ontwerp van de publieke ruimte en aanbrengen of verwijderen van relevante cues. Bijvoorbeeld: een rommelige omgeving veroorzaakt associatief vervuiling en afval in de omgeving. Een ordelijke of 'glanzende' omgeving stimuleert schoon gedrag</p> <p>▶ Kwaliteit van de omgeving (schoon, groen, veilig) verbeteren om bewoners te betrekken en tot behoud of zelfs verbetering van de omgeving te motiveren</p> <p>▶ Defaults in de ruimtelijke structuur/inrichting aanbrengen. Bijvoorbeeld: een aaneensluitend netwerk van fietspaden creëren zonder hinder van autowegen</p> <p>▶ Milieuvriendelijke producten en diensten beter toegankelijk maken, bijvoorbeeld parkeerplaatsen en aansluitende buslijnen bij een treinstation</p>		
<p>02 Technologisch de (on)mogelijkheden die beschikbare technologieën bieden voor de keuzes van mensen</p>	<p>4. Heeft de beschikbare technologie negatieve milieueffecten?</p> <p>5. Stimuleert het aanbod van technologie gedrag met niet- milieuvriendelijke effecten?</p> <p>6. Stimuleert beschikbare technologie gedrag dat bijdraagt aan milieudoelen?</p>	<p>JA</p> <p>Gebruik meest milieuvriendelijke technologie</p> <p>Duidelijkheid scheppen over milieueffecten van de technologie</p> <p>JA</p> <p>Verandering stimuleren aan de aanbodkant</p> <p>NEE</p> <p>Beschikbaar maken en promoten van nieuwe technologie om gedrag te sturen richting milieudoelen</p>	<p>▶ Wet- en regelgeving, zoals het verplicht stellen van de katalysator voor auto's</p> <p>▶ Vergelijkende informatie verschaffen over milieueffecten van technologie, bijvoorbeeld met behulp van een CO2-calculator</p> <p>▶ Door subsidie of accijns het milieuvriendelijke alternatief aantrekkelijker maken zoals subsidie op dubbel glas of hogere BPM op meer vervuilende auto's</p> <p>▶ Bijvoorbeeld spraakinterface op laptop die waarschuwt om bij niet- gebruik computer in slaapstand te zetten</p> <p>▶ Stimuleren van energiezuinige apparaten of andere milieuvriendelijke technologieën zoals subsidie op zonnecellen</p>		

3 WELKE GEDRAGSBEPALENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4 WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5 WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
<p>0 OMSTANDIGHEDEN</p>		
<p>03 Economisch de financiële en materiële omstandigheden op maatschappelijk en individueel niveau zijn medebepalend voor de mate waarin mensen milieuvriendelijk gedrag vertonen, evenals de kosten en baten van milieuvriendelijk gedrag</p>	<p>7. Stuurt de financieel-economische situatie (zoals ontslagrisico, prijspeil) gedrag dat bijdraagt aan milieudoelen?</p> <p>NEE</p> <p>8. Beschikken mensen over voldoende middelen om het gewenste gedrag te vertonen?</p> <p>NEE</p>	<p>Financiële risico's of drempels van milieuvriendelijk gedrag verlagen</p> <ul style="list-style-type: none"> € Garanties afgeven voor terugverdiertijden en/of teruglevertarieven voor zonnepanelen Goedkope leningen of spaaropties bieden voor milieuvriendelijke investeringen Subsidies op milieuvriendelijke investeringen € Heffingen op niet-milieuvriendelijk gebruik € Investeringssubsidie zoals bij zonnepanelen 🏠 Bijvoorbeeld verstrekken van gescheiden afvalbakken, uitlenen van fietsen, verstrekken van tochtstrips
<p>04 Sociaal en Cultureel de betrokkenheid van mensen bij hun sociale omgeving en de invloed van culturele achtergronden</p>	<p>9. Vormt de (sub)cultuur waarin mensen zich bevinden een obstakel voor milieuvriendelijk gedrag?</p> <p>JA</p> <p>10. Hebben sociale en culturele ontwikkelingen gevolgen voor de milieuvriendelijkheid van gedrag?</p> <p>JA</p>	<p>Milieubeleid en in te zetten instrumenten laten aansluiten op de voorkeuren in (sub)culturen</p> <ul style="list-style-type: none"> 🚫 Zoeken naar oplossingen die acceptabel zijn in subcultuur, via bijvoorbeeld een community benadering 👤 Met communicatie aansluiten bij generieke trends en de sociale waarde en de gevoelswaarde van het gewenste gedrag 👤 Ontwikkelen milieuvriendelijke producten die passen in cultuur, zoals ecologisch halal voedsel, aanmoediging van milieuvriendelijkheid bij kinderen via persoonlijke smartphone buddy (virtual agent)
<p>05 Institutioneel de wijze waarop de samenleving is georganiseerd: (consistentie van) wetgeving, bestuurlijke organisatie, gedrag van overheidsorganisaties</p>	<p>11. Geeft wet- of regelgeving aanleiding tot gedrag dat ongewenst is vanuit milieudoelen?</p> <p>JA</p> <p>12. Is milieuwet- en regelgeving consistent met wet- en regelgeving van andere beleidsterreinen?</p> <p>NEE</p> <p>13. Geeft het (voorbeeld)gedrag van het openbaar bestuur aanleiding tot het achterwege laten van het gewenste gedrag?</p> <p>JA</p> 	<p>Wet- en regelgeving aanpassen</p> <ul style="list-style-type: none"> ⚠️ Niet-milieuvriendelijk gedrag verbieden: wetgeving die milieuvriendelijke initiatieven tegenhoudt aanpassen of tijdelijk onthefpen ⚠️ Milieubelang meewegen in wet- en regelgeving vanuit andere beleidsdomeinen, bijvoorbeeld: heroverwegen houdbaarheidsdatum om verspilling te voorkomen ⚠️ Toets op consistentie van beleid en regelgeving om institutionele barrières uit te bannen ⚠️ Deregulering 📄 Wet- en regelgeving aanpassen 📄 Het goede voorbeeld geven en daar voorspelbaar en consistent in zijn 📄 Info geven over voorbeeldgedrag door overheidsorganisaties, bijvoorbeeld duurzaam inkopen of een milieuvriendelijk wagenpark

3 WELKE GEDRAGSBEPALENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4 WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5 WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
<p>K KEUZEPROCESSEN</p>		
<p>K1 Gewoontegedrag verwijst naar stabiele gedragspatronen die mensen nodig hebben om dingen te doen, zonder te veel energie te gebruiken</p> 	<p>JA</p> <p>Gewoontes doorbreken door mensen aan te zetten tot beredeneerde heroverweging, door verandering van de voorwaarden voor gedrag (bijvoorbeeld kosten en baten, situatie, voor- en nadelen)</p> <p>De omgeving van mensen veranderen waardoor de verankering van gewoontegedrag verandert</p> <p>Oude gewoontes doorbreken en nieuw gewoontegedrag creëren door aan te sluiten bij belangrijke levensgebeurtenissen (zoals verhuizen, huwelijk, geboorte)</p>	<p> (Kleine) tijdelijke beloning in combinatie met communicatie daarover, bijvoorbeeld: kans maken op een prijs bij aanschaf milieuvriendelijk product of een tijdelijke korting op het product</p> <p> Ontwerp en inrichting van de openbare ruimte, bijvoorbeeld: afvalbakken verstrekken voor gescheiden afval; straat aanpassen zodat mensen minder hard rijden</p> <p> Milieuvriendelijk aanbod doen of tijdelijk belonen waardoor mensen kunnen ervaren, bijvoorbeeld: een maand gratis ov voor nieuwe inwoners van de gemeente (als het ov onderdaad een aantrekkelijk alternatief is, anders werkt het averechts)</p>
<p>K2 Intuïtief gedrag verwijst naar snelle oplossingsstrategieën die mensen gebruiken om keuzes te vereenvoudigen. Intuïtief gedrag wordt zowel bewust als onbewust gestuurd door ervaringen</p> 	<p>NEE</p> <p>Aansluiten op uiteenlopende intuïtieve keuzeprocessen, gebruikmaken van heuristieken</p> <p>NEE</p> <p>Afbreken van intuïtieve keuzeprocessen door onder de aandacht te brengen hoe ze werken en duidelijk te maken dat ze niet altijd tot optimale uitkomsten leiden</p>	<p> Aantrekkelijkheid van renteloze leningen benutten voor milieuvriendelijke investeringen. De investering is even hoog, maar de pijn is minder als in kleinere stappen betaald mag worden</p> <p> Voorkeur voor de korte termijn benutten door voorfinanciering te leveren, bijvoorbeeld: terugbetalen woningsisolatie via lager maandelijks energievoorschot</p> <p> De default veranderen, bijvoorbeeld door standaard biologische maaltijden aan te bieden met een optie voor niet- biologisch</p> <p> Directe feedback op gedrag en keuzes geven. Bijvoorbeeld met in-car technology rijgedrag koppelen aan minder direct voelbare effecten als energieverbruik, aankomsttijd en prijs. Ook met symbolen (rood of groen licht, smiley) zodat minder informatie verwerkt hoeft te worden</p> <p> Virtual reality toepassingen of spelsimulaties, om mensen te confronteren met hun intuïtieve aannames, bijvoorbeeld over huishoudelijk energiegebruik</p>

3 WELKE GEDRAGSBEPALLENDE FACTOREN SPELEN EEN ROL?	4 WELKE BELEIDSSTRATEGIEËN ZIJN EFFECTIEF?	5 WELKE BELEIDSINSTRUMENTEN ZIJN MOGELIJK?
K KEUZEPROCESSEN		
<p>K3 Beredeneerd gedrag is gedrag dat plaatsvindt met bewuste aandacht en waarbij systematisch een reeks beslissingsstappen wordt doorlopen met een vooropgesteld doel en voor- en nadelen expliciet gewogen worden</p>	<p>5. Is het ongewenste gedrag het gevolg van beredeneerde afwegingen, over bijvoorbeeld kosten en baten (al dan niet financieel)?</p>	<p>JA</p> <p>Aanbod van milieuvriendelijke keuzes laten aansluiten bij wat mensen aantrekkelijk vinden; laten aansluiten bij aankoopcriteria</p> <p>Misvattingen over kwaliteiten van milieuvriendelijke keuzes wegnemen; verkeerde percepties bijstellen</p> <p>Informatie over milieuvriendelijke kenmerken van producten of diensten verbeteren en (andere) voordelen van milieuvriendelijke producten benadrukken</p>
		
<p>▶ Framing van de communicatieboodschap, zodat deze aansluit bij belangrijke waarden van mensen, bijvoorbeeld: "Of u nu snel optrekt in uw elektrische auto of graag op de fiets zit: milieuvriendelijk rijden is sportief rijden"</p> <p>▶ (Vergelijkende) informatie verschaffen over breed scala aan kwaliteiten</p> <p>▶ Interpersoonlijke communicatie, bijvoorbeeld door adviseurs die aan huis komen</p> <p>▶ Vergelijkende informatie verschaffen, zoals een Energielabel voor huishoudelijke apparatuur</p>		

2.4 Evaluatie

De voorgaande uitwerking van gedragsbepalende factoren naar mogelijke beleidsinstrumenten biedt een breed spectrum van opties voor beleid, zonder daar een prioritering in aan te brengen. Het helpt de beleidsmaker om na te denken over welke interventies mogelijk effectief zijn. Bij de uiteindelijke prioritering en keuze van beleidsinstrumenten moeten, daarnaast, ook criteria meegenomen worden als:

- De haalbaarheid van gedragsverandering via de beoogde gedragsbepalende factor(en). Eerst moeten de gedragsbepalende factoren die het gewenste gedrag nagenoeg onmogelijk maken worden aangepakt voordat meer positieve, stimulerende interventies effectief kunnen zijn. Als bijvoorbeeld het hele systeem van aanbod en regulering wijst in de richting van niet-milieuvriendelijke voeding, zal het vrijwel onmogelijk zijn om mensen via campagnes en kortingen te bewegen tot het consumeren van milieuvriendelijke voeding.
- De verwachte *outcome* van het instrument, met andere woorden: het verwachte milieueffect, in samenhang met het succes van het wegnemen van belemmeringen. Omdat verwachtingen in gedrag (en ook in beleid) zelden echt 'hard' zijn, is het uitvoeren van kleinschalige experimenten aan te bevelen.
- De kosten van het veranderingsproces. Is het een efficiënte oplossing waarbij de kosten in verhouding staan tot de baten? Lopen bestuurders mogelijk politieke schade op, wordt beleid mogelijk teruggedraaid, of komt voorgenomen beleid nooit tot uitvoering (zoals bij rekeningrijden)?
- De betrokkenheid van anderen bij het veranderingsproces. Wie kunnen helpen om het beleid succesvol te maken? Het krachtenveld waarbinnen het beleid tot stand moet komen is medebepalend voor het succes ervan. Het is daarom belangrijk om te identificeren welke partijen op welk moment de ontwikkeling, de implementatie en de uitvoering van het beleid kunnen ondersteunen. Bovendien is het van belang om vroegtijdig tegenwerkende krachten te identificeren en te analyseren.

6

EVALUATIE

Voorafgaand aan de keuze voor een beleidsstrategie en de bijbehorende instrumenten kunnen de volgende vragen gesteld worden voor een gedegen beleidsevaluatie:

- Hoe kan het beleidseffect gekwantificeerd en gemeten worden?
- Wat is het verwachte effect van afzonderlijke of gecombineerde beleidsinstrumenten op gedrag en op milieudoelen en hoeveel mag een beleidsexperiment of pilot hiervan afwijken?
- Voor beleidsexperimenten: hoe wordt de controlegroep ingevuld en gemeten (en andere relevante methodologische vragen)?
- Via welke gedragsbepalende factoren willen beleidsmakers de gedragsverandering tot stand laten komen en hoe kunnen die factoren geïsoleerd, gekwantificeerd en gemeten worden?
- In hoeverre versterken of verzwakken gecombineerde instrumenten elkaar?

Colofon

Tekstredactie

Catherine Gudde, Paradigma Producties

Illustraties

Monkeybizniz

Grafisch ontwerp

2D3D Design

Druk

OBT-Opmeer, Den Haag

Publicatie Rli 2014/02

Maart 2014

Bij dit gedragsanalysekader horen ook het advies 'Doen en laten, effectiever milieubeleid door mensenkennis' en 'De GedragsToets'.

Vertaling

Deel 1 van het advies is vertaald in het Engels en te downloaden via www.rli.nl

ISBN 978-90-75445-00-8

NUR 740

